

ONGESPROKEN WOORDEN

© Dennis Meyer, 2019

© Ontwerp annagarssendesign

© Omslagfoto Stichting Oorlogsverhalen

ISBN 978 94 021 9918 5

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/
of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie,
microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande
toestemming van de auteur. (info@dennismeyer.eu)

DENNIS MEYER

Ongesproken woorden

Roman

Zaandijk, 2019

Opgedragen aan mijn kinderen
Laura, Thomas en Anna.

Met dank aan alle ondersteuning die ik heb ontvangen.
Speciale dank gaat uit naar
Inez Hafkamp, Anna Garssen en Hans de Wolf.

DEN HAAG, AUGUSTUS 2011

Achter dat zwarte raam, daarboven, ligt mijn vader. Hij sterft. Hij is ster-ven-de. En ik sta hier, stil, midden in de nacht, het is kwart over vier, op een pleintje dat overgaat naar de glazen schuifdeuren van het grote gebouw, en ik kijk naar boven. Het is donker om me heen. Met daar doorheen een beetje licht. De hoge boom – ik weet niet wat voor een boom, een kers? een eik? – naast mij werpt zijn schaduw, veroorzaakt door het maanlicht, op de stenen. Het is warm. In de verte hoor ik het geluid van de motor van een auto opkomen en wegsterven. En even later nog een, maar dan van de andere kant.

Verder is het stil. Stiller dan stil. Alsof iedereen samen met mij aan het wachten is. Ik kijk weer naar boven. Zijn raam is als een van de weinige verlicht, heel weinig, alleen het licht van het kleine bedlampje. Door de opening onder het raam hangt loom een donkergekleurd doorzichtig gordijn naar buiten te wapperen. Als in een vertraagde film. Hoor ik hem? Dat kan niet. Het is te ver weg. Hoor ik hem ademen? Ik ken het krakende geluid van de afgelopen weken om maar zo lang mogelijk in leven te blijven zo goed.

Ik blijf staan. Ik ga niet naar binnen. Zolang ik hier ben, is mijn vader daar. En is er niets aan de hand. De knellende deken, die ik om me heen voelde toen ik hier naar toe reed, is weg. Als je de tijd stil zet en geen vrees hebt

voor wat komen gaat, is alleen nu van belang. En nu? Een bijzondere nacht. De stilte, de zachte warmte, de schaduw op de stenen. Ik raak de schubbige huid van de boom aan, sluit mijn ogen en droom weg.

Ik ben in de dierentuin en zit in de speeltuin op een fel gekleurd wipbeest, geel, blauw, rood. Het is een olifant, maar ook weer niet. Een slurf, dat wel, en grote flaporen waar ik me aan vast houd. Ik ben vier jaar. Of vijf. In de verte voor ons uit loopt mijn moeder met mijn tante Bo, bij de lama's. Of een vriendin, ik kan het niet goed zien. Mijn vader staat naast me. Zijn bruine jasje hangt los, zijn witte overhemd bovenaan open. Hij beweegt aan de stang die uit de staart van het beest omhoog komt. Ik kijk achterom en zie hoe hij geconcentreerd probeert me heen en weer te bewegen. Hij glimlacht naar me als hij ziet dat ik naar hem kijk. Mijn vader!

Het krijsen van de apen is oorverdovend. Het lijkt wel of ze gevild worden. Terwijl ze alleen maar als een dolle door hun kooien aan het rennen zijn. Vanaf mijn plek op de olifant zie ik ze heen en weer gaan. Mijn vader beweegt het beest op het ritme van het krijsen. We gaan steeds harder, steeds sneller. Dan moet ik huilen. Het gaat te hard en ik word teveel door elkaar geschud. Mijn vader houdt abrupt op met schudden en loopt weg. Ik blijf alleen achter, de olifant staat stil. Mijn moeder ziet het in de verte en blijft staan. Ze kijkt en ze wenkt. Ik ren naar haar toe en pak haar heen vast. Ze schudt me van zich af. 'Kom aan, jongen, niet huilen.', en we lopen door.

Tik tik. Het geluid van een vinger tegen een raam. Ik kijk naar boven, naar waar het geluid vandaan komt. De zuster kijkt achter het raam naast dat van mijn vader

verstoord naar beneden en wenkt me. Er is geen ontkomen meer aan.

Als ik zachtjes de deur van de kamer van mijn vader opendoe, valt de dikke zware lucht op me. Het stinkt niet naar ontsmettingsmiddel, zoals in een echt ziekenhuis, waar de mensen in leven worden gehouden, het ruikt ook niet naar bloemen. Het ruikt hier naar niets. En toch, de substantie van lucht is merkbaar aanwezig. Daar loop je niet zomaar doorheen, die adem je niet zomaar in. Het is de lucht van de dood die komen gaat.

Het bed van mijn vader staat aan de andere kant van de kamer, dicht bij het raam. De groenige katoenen lakens liggen opgebald rondom zijn lichaam. Zijn hoofd achterover op zijn kussen. Neus in de wind, zijn ogen dicht, zijn mond halfopen, een opening waar zijn gebit met zijn voortanden had moeten zitten.

Hij ademt met het geluid van een zaag.

Ik bekijk de wandkast naast de deur, alsof ik wil controleren of daar nog alles ligt, zoals ik het heb achtergelaten. Het boek dat hij ooit las, de enkele kaart van een oud-collega, de fles rode wijn- het enige wat hij nog af en toe dronk, ongeopend- , zijn huissleutels, nutteloos, en de foto van zijn ouderlijk huis in Batavia met zijn moeder en zijn oma. Alles ligt er nog.

Ik loop naar het bed. Op de wand hangt de poster met het Javaanse meisje gekleed in een batikdoek uit Djokjadata was zijn enige opmerking toen ik de poster ophing- 'Uit Djokja', zei hij en keek ernaar met iets van herinnering, of was het verlangen?- . Ik loop er naartoe en trek met mijn vinger langs de strepen in het doek.

Er is geen ontkomen meer aan. 'Dag pap', zeg ik zacht, een rochel in mijn keel omdat ik zo lang niets heb gezegd

en ik ga naast zijn bed zitten. Wat nu? Ik pak zijn breekbare blauw dooraderde hand, kromme vingers, vast. Om hem te laten voelen dat ik er ben. Vreemd om hem aan te raken. Pas de laatste dagen lukt het me om mijn hand op zijn lichaam te leggen. Misschien wel omdat hij geen enkele weerstand meer kan bieden, zich niet kan terugtrekken, me niet minachtend aankijken – je bent toch geen meid – ? Het is niet fijn om hem aan te raken, maar het is het enige wat ik nog kan doen. Hij hoort me niet, hij ziet me niet. Misschien kan hij nog wel iets voelen? Ik staar voor me uit. De tijd tikt voorbij.

De deur gaat op een kier open, de zuster vouwt haar hoofd langs de deur. 'Gaat het? Het duurt nu niet lang meer. Als er iets is, roep me maar.' En weg is ze weer.

Wat zou een voorbeeldige zoon doen, nu, in mijn situatie? Nog een laatste gesprek? Een ontboezeming. Of een liedje zingen, van vroeger? Uit de bijbel lezen om de weg naar boven in te luiden? Ik weet het niet. Ik weet niet wat ik behoor te doen. Moet je huilen, is dat wat je moet doen? Ik kijk boven zijn hoofd naar de wand. Mijn hand op zijn hand.

Mijn ogen zakken naar beneden. De korte baardharen kun je tellen. De moedervlek vlak naast zijn neus lijkt steeds groter te worden. De lange grijze haren liggen slap en verwaaid op zijn kussen.

Zijn borst gaat heen en weer. Het geluid van zijn adem irriteert me. Óf wel óf niet ademen. Niet zo er tussenin. Dan een snik en stilte.

Stilte?

Is het zover? Ik schiet overeind, wil de zuster roepen.

Het zagen begint opnieuw.

Vals alarm.

Want een soldaat vecht door. Door tot het einde. Voor het vaderland, voor het hogere goed, voor de koningin, voor zijn leven, en vooral voor zijn kameraden. En tegen de vijand. Om die te vermoorden, te vernietigen. Maar deze soldaat vecht niet voor zijn zoon. Zijn zoon, die is er nu eenmaal.

Zijn zoon is de uitlaatklep voor al zijn frustraties. Voor al zijn woede. Want zijn zoon moet gehoorzamen, zijn zoon moet doen wat hij zegt, zijn zoon is de boksbal voor de klappen die hij buitenshuis niet durft te geven. Het geluid van zijn adem stottert.

Moet je hem daar nu zien liggen. Uitgeteld, uitgevloerd. Wie had ooit gedacht, dat deze held ooit zo hulpeloos in zijn bed zou liggen. Een auto-ongeluk met fatale afloop, een val van een hoge klif, een kogel in een oorlog die nooit meer is gekomen, een messteek bij een overval waar hij moedig tussen het bankpersoneel en de bandieten insprong, dát is de dood die je bij hem kon voorstellen.

Maar niet dit. Niet dit miezerige hoopje in het bed met de groene lakens met de strenge zuster op de gang, die af en toe haar hoofd door de deur steekt, je af en toe een papje geeft en je katheders verwisselt alsof er geen schaamte bestaat.

Laat het nu maar voorbij zijn. Ik wil dat het voorbij is. Ik wil slapen. Ik ben moe. Ik Buiten hoor ik een sirene van een ziekenwagen. Het wordt al licht. Ik sta op en kijk door de gordijnen. Een jonge zwangere vrouw loopt langzaam door de ziekenhuisdeur naar binnen. Een man loopt met een tas achter haar aan. Hij is zenuwachtig. Zij niet.

Het ademen gaat alsmáar door. Er komt geen einde aan.

‘Misschien moet ik je toch nog iets vragen’, zeg ik opeens hardop en draai me naar hem om. Ik schrik van mijn eigen stem. Het geluid klinkt hard in de stille kamer. ‘Wat heb ik jou ooit misdaan? Waar heb ik schuld aan?’ Ik lach om mezelf, mijn pathetische zelf. Ik heb al genoeg meegemaakt, en in therapieën uitgelopen, dat ik weet dat je niet alles in de schoenen van je ouders kunt schuiven, als je, zoals ik, ver in de veertig, met jezelf in de knoop raakt. Dat je niet weet wat je nu eigenlijk betekent, wat je werk voor zin heeft, of je in de toekomst nog wel werk zult hebben, waarom je ook al weer gescheiden was en waarom je voortdurend een rol moet ophouden wat meer energie kost dan het leven zelf. Wat ik wél weet, is dat ik nooit zo’n vader wil zijn voor mijn zoon, als mijn vader voor mij is. Of was. ‘Stefan houdt van mij!’, zeg ik hardop tegen hem. ‘Stefan houdt wel van mij. En ik van hem!’ Ik weet eigenlijk niet of dat waar is.

Ik ga weer naast hem zitten en leg mijn hand op de zijne. Het rochelende geluid gaat door.

En dan stilte.

Hetzelfde als net. Hij gaat zo wel weer door met ademen.

Stilte.

Ik kijk naar zijn gezicht. Naar zijn mond. Ik sta op, hou mijn oor bij zijn mond en luister of ik iets hoor. Heel in de verte een klein gegorgel, diep van binnen – hallo is daar nog iemand? – en dan opeens weer luid en duidelijk: Een enkele zaag. Één keer en dan weer stilte. Ik sta half op uit mijn stoel. Ik moet de zuster roepen. Waarom? Wat kan zij doen? Hem weer tot leven wekken?

Weer van binnen dat gegorgel. Nog een keer een snak-

ken naar adem. En dan is het stil. Geen geluid. Is dit het? Dit is het.

Vreemd. Het is helemaal niet zo anders dan een minuut geleden. Maar dit is het. Hij is dood. Ik kijk naar zijn gezicht, zijn neus, zijn mond. Zoveel is er niet veranderd. Weer wentel ik me in de stilte, net zoals op het plein. Als ik nu niets doe, niets zeg, dan blijft het zo, voor altijd. Dan is dit het. Ik, die hier bij mijn vader zit. Ik die naar hem kijk, af en toe met hem praat. Hij die niet terugpraat, maar het ergens misschien toch wel tot zich neemt.

Ik kijk naar hem en sta op. Ik weet niet waarom, ik voel het niet aankomen. Mijn arm gaat omhoog achter me en dan met een snelle zwaai geef ik hem een klap in zijn dode gezicht. Ik schrik van mezelf. Heel licht kleurt zijn wang, maar niet zo dat het opvalt. Zijn hoofd valt naar opzij. Ik ga weer zitten, mijn handen in mijn schoot. Mijn hoofd buigt naar voren. Ik sluit mijn ogen.

De deur gaat open. De zuster kijkt naar binnen en loopt dan met ferme passen naar het bed. 'Het is al gebeurd?', vraagt ze me. 'U zou me toch roepen?'. 'Het ging zo snel. Net pas', mompelt ik. Ze kijkt me verwijtend aan, alsof ze nog iets had kunnen doen. Ze legt haar hand in zijn nek en houdt een spiegeltje voor zijn mond.

'Gebeurd. Gecondoleerd.' Ze geeft me een hand en kijkt me onderzoekend aan. Heeft ze iets gemerkt? Nee, dat kan niet. Hoe houdt ie het?, denkt ze vast. Ik maak blijkbaar een goede indruk, want ze gaat energiek verder.

'Wilt u erbij blijven? Of even wachten op de gang?' Ik weet niet waar ze het over heeft. Erbij blijven? 'Bij het afleggen?', verduidelijkt ze.

Afleggen. Wat een vreselijk woord. Je weet precies wat

ermee wordt bedoeld. Maar: af. Wat betekent af. Waar af? Waar naartoe. En leggen? Je legt iets af? Wat leg je af. Het leven? Ik begrijp het hele woord niet en ik vind het een vies woord. Het doet me denken aan pus, vuil water, ranzige geuren, bloederige taferelen, een been dat geknakt moet worden omdat het niet in een kist past. Ik wil niet afgelegd worden en ik wil niet afleggen. En zeker niet mijn vader. Maar ik kan hem ook niet achterlaten met deze zuster, die hem gaat af-leggen. Niet in deze toestand.

‘Ik blijf hier wel wachten.’, en stel me verdekt op bij de wandkast, zodat ik niet echt hoeft te kijken, mijn aandacht vooral op het Javaanse meisje aan de muur kan richten. Vanuit een ooghoek zie ik hoe de zuster een teiltje pakt, handdoeken, lapjes. Als ik later weer kijk, ligt mijn vader naakt op het bed. Voor het eerst in mijn leven zie ik zijn piemel. Hij lijkt op de mijne. Dat is te verwachten maar het verbaast mij toch. Zijn zachte huid bobbelt over zijn lichaam. De zuster schrobt er met een washand hardhandig overheen. Ze is niet onaardig, maar haar routine ergert me. Ze kijkt me aan. ‘Bijna klaar, hoor.’, alsof we ergens naartoe moeten. Dan legt ze het laken weer terug, verlegt nog wat en doet dan wat passen terug. ‘Zo is het goed, denk ik.’ Ik heb geen idee hoe lang het heeft geduurd.

Ik kijk naar hem. Gek. Hij lijkt meer op mijn vader dan toen hij net nog leefde. Zijn mond is dicht, lapje onder de kin, zijn hoofd recht, zijn haar gekamd. Het voorheen zo rommelige bed ligt er nu strak bij.

Zijn handen gevouwen op zijn buik. Vredig.

‘Ik wacht nog even om de dokter te bellen. Dan hebt u nog wat tijd alleen met uw vader.’ En ze is al weer weg.

De deur valt dicht. Misschien wil ik wel geen tijd alleen met mijn vader. Toch schik ik me in mijn lot. Wat zal ik gaan doen?

Ik ontkurk de fles wijn van het kastje en schenk mijzelf een vol glas in. Naast zijn bed proost ik. Op jou, vader, denk ik. En drink in een teug het halve glas leeg. De zware donkerrode wijn doet mij goed. Het helpt me om te beseffen wat er aan de hand is. Daar ligt mijn vader. Hij is dood. Hij ademt niet meer. Hij spreekt niet meer, zijn stem is weg. Hij zal mij nooit meer aankijken. Hij zal nooit meer met mij praten. Ik kijk naar hem, zonder de bekende terughoudendheid. Hier ben ik, vader. Met mij zul je het moeten doen. Als ik een traan voel opkomen, neem ik een slok. En nog een. En nog een.

'Sorry. Dat had ik niet mogen doen.' Maar mijn vader reageert niet meer op mijn excuus. En toch lijkt het alsof de dikke lucht in de kamer mij opneemt, alsof er een antwoord in de kamer hangt. Er zijn geen woorden, er is geen stem, maar er is wel een antwoord. Ik weet alleen niet wat het antwoord precies is.

Buiten is het nu helemaal licht. Geroezemoes van beneden dringt zachtjes de kamer binnen.

Mijn vader is 7 dagen dood. 7 dagen gevuld met afspraken en regelingen. Het begon met twee mannen in zwart kostuum die hem ophaalden in het hospice. De een was klein en dik, wat ouder, de ander lang en dun. Beiden hadden een diepbedroefde blik en staken hun handen met veel mededogen naar mij uit: gecondoleerd, meneer. Zij waren de eersten in een lange rij van onbekenden die mij condoleerden met mijn verlies. Hun verdriet leek groter dan het mijne. Veel groter.

Ik had geen verdriet en heb geen verdriet. Ik heb niets. Ik regel. Ik doe. Na de twee mannen kwam Hendrik. Hendrik werd gestuurd door het uitvaartbureau. Hij had een rond brilletje en piekhaar. Het was zijn eerste zelfstandige klus en hij was vastbesloten er een succes van te maken. Hij behandelde mij als een klein kind, dat hij met vaste hand meevoerde in de onbekende wereld van de doden en de levenden. Hij hielp me een kist uit te zoeken, de afspraak met het crematorium te maken, de kaart – wat moet er in godsnaam op zo’n kaart? Het leek wel alsof ik met die kaart een finaal statement maakte over het leven van mijn vader. Of dat ik liet zien hoeveel ik wél of niet van hem gehouden heb. Hou je het leeg met alleen feitelijke informatie? Fout. Niet lief. Zet je er een gedicht op? Welke dan? Want té sentimenteel is goedkoop, té poëtisch begrijpt niemand. Of een citaat dat hij in zijn leven gezegd zou hebben: Herinner mij zoals ik was, heel gewoon, heel bijzonder. Maar dat heeft hij niet gezegd. Niet tegen mij in ieder geval. Tegen mij heeft hij niets gezegd. En zeker niet over wat er op zijn overlijdenskaart moest komen te staan. Uiteindelijk werd het de, voor mij cynisch klinkende, tekst: ‘Hij leeft voort in ons hoofd en hart’. Met de namen van Stefan en mij

eronder. Verder niemand. – Ook Anna niet – het was een hele klus, die kaart én dan de enveloppen nog. Aan wie moest ik die kaart sturen? Ik was verbaasd toen ik in de oude secretaire van mijn moeder een lange lijst vond van adressen. Het waren de adressen die we gebruikt hadden toen mijn moeder overleed, met daaraan vastgeniet een hele rits adressen van oud-militairen, veteranen. Mijn vader had toch een vooruitziende blik gehad. Hendrik heeft al de adressen op stickers laten zetten, het kostte wat extra, en door iemand van zijn kantoor op de enveloppen laten plakken. De vraag of mijn vader een militaire begrafenis wilde, verbaasde mij nog het meest. Ik wist niet wat een militaire begrafenis was. Tenminste niet van een militair die al zo lang gepensioneerd was. Het bleek een apart ritueel, wat geregeld kon worden. Hendrik nam contact op met het leger en alles zou in orde komen. Ik stemde toe. Ja Hendrik, goed Hendrik. De laatste horde was de crematie zelf.

Wat moest er gebeuren? Ik moest natuurlijk spreken – help, wat moest ik zeggen? –. Maar wie nog meer? Ik had geen idee. Hendrik nam op zich om ook dat na te gaan vragen bij mogelijke oud-collega's van mijn vader. En dan ook nog de muziek, bloemen, de condoleance.

Anna had me een kort briefje gestuurd. Bellen was teveel moeite, denk ik. Ze vond het erg voor me en was zelf ook verdrietig, schreef ze. En van Stefan hoorde ik dat dat ook echt zo was. Stefan was vaak bij me. Dat was lief. We rommelden wat in het huis van mijn vader. Hij hielp me om uit te zoeken hoe ik het leven van zijn opa moest beëindigen bij de overheid, het leger, de banken, de kampioen en de telegraaf.

En nu is het dan zover. Ik zou het liefste deze dag over-

slaan. Maar ik doe mijn best. Voor Hendrik. Zijn eerste klus móet een succes worden. Stefan en ik, allebei netjes in pak, staan in de ontvangstruimte voor de familie te wachten tot we naar binnen mogen. Onverwacht gaat de deur open. Anna. Het is de eerste keer dat ik haar weer zie in twee jaar. Ze is niets veranderd. Bruin, haar haren strak naar achteren gebonden, felle ogen. Ze heeft een elegant strak zwart jurkje aan, ze weet dat ik daar van hou, zou ze het voor mij hebben aangetrokken? Ik kijk haar wantrouwend aan. Wat doet zij hier? Zij is geen familie meer en hoort hier niet thuis. Stefan geeft haar een kus. 'Dag mam'. Ze loopt op me toe en omarmt me. Ik laat het gelaten toe en voel de kilte tussen onze lichamen. Ze blijft. Alsof dat de gewoonste zaak is. Ze geeft Hendrik een hand. Met 'de ex-vrouw' verklaart ze haar aanwezigheid.

Dan mogen we naar binnen. In de zaal staat de kist met daarop de foto die gemaakt is toen hij in veteranenuniform op 4 mei op de dam een krans legde voor de gevallen Nederlandse soldaten in Indonesië. Rondom de kist liggen heel veel bloemen in allerlei kleuren. Ik ben verbaasd. Wie stuurt al die bloemen? In de afgelopen jaren zijn er, voor zover ik weet, niet heel veel mensen bij mijn vader op bezoek geweest. En zeker niet het laatste jaar dat hij zijn bed niet meer uitkwam. Naast de kist staan vier oude mannen. Ik ken ze niet. Zij houden de wacht. Dit is de militaire begrafenis, denk ik.

Stefan gaat naast mij zitten. Naast hem Anna. Als we zitten, komen de andere mensen binnen. Ik kijk om. De zaal stroomt vol. Niet iedereen kan een plaats vinden. Voor een aantal worden stoelen bijgehaald. Het grootste deel van de zaal vult zich met oude mannen in uni-

form en hun vrouwen. Zwarte jasjes, blauwe baretten, een enkel groen uniform. Enkele mensen herken ik van de begrafenis van mijn moeder. Af en toe knikt iemand naar ons. Ik draai me weer om en kijk naar voren. Mijn vader kijkt me aan. Laat het maar beginnen, denk ik.

Hendrik neemt het woord en heet ons allemaal welkom op deze plechtigheid. Hij leidt ons door het komende uur. Hij kondigt de drie sprekers aan. Ik heb van tevoren gehoord wie zij waren en waarom zij wilden spreken. Maar ik ben het alweer vergeten. Het enige waar ik me mee bezig houd is de toespraak die ik heb voorbereid.

Er komen achter elkaar drie mannen op, de een nog krakkemikkiger dan de ander. Allemaal betrokken bij een ander deel van het militaire leven van mijn vader. Ik hoor hoe hij een groot project van het leger om tanks te vervangen tot een goed einde heeft gebracht, hoe belangrijk hij was in de dagen dat het leger moderniseerde, hoe betrokken hij was bij de nazorg van oud-militairen, in het bijzonder de veteranen uit de oorlog in Indonesië, psychische hulp wordt er zelfs gezegd, mijn vader die psychische hulp geeft aan militairen met problemen, wat een geweldig en goed mens was hij toch! Ik sluit mijn oren. Ik wil dit niet horen. Het zal wel waar zijn, maar psychische hulp heb ik nooit gekregen! Integendeel.

De laatste spreker, lang en dun met een grote haakneus en snor kijkt mij eerst indringend aan. En dan de zaal. Op zijn uniform is een lange rij medailles gespeld. Als hij begint, klinkt zijn zware stem luid en duidelijk tot aan de achterste rij. Hij noemt mijn vader 'de kolonel' en 'Jantje'. Hij vertelt over mijn vader, hoe hij als jonge soldaat in Indonesië heeft gevochten voor volk en vaderland.

Dat hij moedig was en terecht medailles gekregen heeft. Dat hij hem veel is verschuldigd. En dat het hem nog altijd spijt dat mijn vader het zich zo heeft aangetrokken wat er allemaal is gebeurd. Dat hij het niet kon helpen. Dat hij er geen schuld aan had. Ik weet niet waar hij het over heeft. Zijn verhaal ontroert me wel. Omdat hij zo geroerd en emotioneel over mijn vader spreekt.

Dan ben ik aan de beurt. Hendrik roept me naar voren en knikt me bemoedigend toe. Ik ga achter de bruine kathedraal staan en kijk de zaal in. De mensen kijken mij verwachtingsvol aan. Ik haal het papier uit mijn binnenzak en spreid het voor me uit. Ik schraap mijn keel en drink een slok water. En begin mijn toespraak. De toespraak die ik gisteren in haast nog heb geschreven.

Nadat ik de eerste had verscheurd. Dat was de toespraak waarin ik de waarheid vertelde. De waarheid over mijn vader en mij. Dat hij er nooit was. Dat hij zich van mij niets heeft aangetrokken. Dat hij én mijn moeder zich vooral met zichzelf bezighielden. En dat ik daardoor nooit nooit nooit samen ben geweest. Niet met hun. Niet met Anna. Zelfs niet met Stefan. De dodelijke eenzaamheid die mijn leven kenmerkt is te danken aan hen, aan hem. En waarom? Waarom laat iemand zijn zoon zo in de kou staan? Geen idee. Ik heb bij mijn weten nooit iets misdaan. Toen niet en nu niet. Ik wens de doden niets dan goeds, maar verder voel ik geen enkele emotie bij de dood van mijn vader. 'Het maakt me niet uit of je dood of levend bent, vader, ik heb toch niets aan je gehad', was de laatste zin die ik had opgeschreven. Ik las hem, na een paar glazen wijn, hardop met luide stem voor in mijn huis richting het affiche van het Javaanse meisje dat ik in mijn kamer heb opgehangen. Natuurlijk wist ik

wel dat ik dat nooit zou kunnen doen tijdens de begrafenis. Maar oh, wat had ik het graag wel gedaan.

Nu spreek ik een paar nietszeggende woorden uit. Ze komen zacht uit mijn mond: wanneer hij geboren is, hoe hij mijn moeder heeft ontmoet, waar we woonden en hoe de huizen eruit zagen. Als laatste vertel ik over een gesprek dat ik met hem heb gehad vlak voordat hij stierf. Hij vertelde me over mijn geboorte, lang geleden. En hoe blij hij toen was dat ik er was. En hoe ongerust ook, omdat ik zo klein en breekbaar leek. Het voelt goed om dit verhaal hier te vertellen, ook al is het een leugen. Als ik weer zit, stapt een soldaat met een trompet naar voren. De mannen naast de kist gaan in de houding staan. De soldaat zet zijn trompet aan zijn lippen en begint te blazen. De schelle tonen vullen de zaal. De tijd staat stil. The last post herken ik van de vele 4 mei herdenkingen die ik heb bijgewoond. Ondanks mezelf voel ik tranen opkomen. Ik kijk naar mijn vader. Het lijkt wel of hij naar me lacht.

Als de soldaat weer zit, komt Hendrik voor een laatste keer naar voren. Hij glimt. Het is een succes, alles loopt op rolletjes. Hij bedankt iedereen en nodigt uit om afscheid te nemen. Uit de boxen komt muziek, iets jazzy-achtigs, iedereen loopt langs de kist. Mensen staan stil, sommigen leggen hun hand op de kist, militairen salueren, een enkeling kijkt achterom naar ons en knikt. Het duurt vreselijk lang. Ik draai mijn hoofd naar Stefan, hij kijkt serieus terug. Anna kijkt strak vooruit. Als iedereen weg is, gaan we staan. Ik weet eigenlijk niet goed wat we nu moeten doen. Anna neemt het woord. 'Dit is het laatste moment dat we samen zijn. We wensen je een goede reis. We zullen aan je denken.' Ik ben blij dat

zij het initiatief neemt, ook al is ze geen familie meer. We staan met z'n drieën rond de kist. Anna legt haar hand op de kist. Stefan doet hetzelfde. Mijn handen hangen langs mijn zij. Laat het nog even duren, dit moment. Laat het nog even duren. Dan doorbreekt Hendrik de stilte met zachte stem. 'Het is tijd. We moeten gaan.' We lopen de zaal uit. In de overvolle receptieruimte is een plek aan de kant voor ons gereserveerd. Er is koffie, thee, maar ook drank en hapjes. Het is een militaire begrafenis, of het is het niet. Tijdens het handen schudden hoor ik niets van wat de mensen tegen me zeggen, ik wil het niet horen, ik wil ze niet leren kennen. Dan neemt Anna me apart.

'Hoe gaat het?'

Waarom vraagt ze dat?

'Hoe gaat het? Je bent zo stil, zo gespannen.'

'Wat wil je, mijn vader is overleden, veel te doen, veel geregeld.' Ik probeer niet te boos te klinken. Ik kijk weg, naar de grond.

'Kan ik iets voor je doen?' Een rilling trekt over mijn rug. Alsof dat iets zou uitmaken. Hoe durft ze me dat nu te vragen. Ze had veel eerder iets voor me kunnen doen, ja. Maar nu is het te laat. Ik zal niemand om hulp vragen en zeker haar niet.

'Nee', antwoord ik. 'Daar is het nu echt te laat voor.'

'Je huis is ok? Niet te ver weg?', probeert ze.

Wonen in de Bijlmer is geen pretje. Dat weet iedereen. De woning is ok, maar er naar toe komen is alsof je door een jungle heen moet met je wapenstok in de aanslag. Die geur van verschaalde pis, overal!

'Prima, hoor. Ruime flat. Ik kan er goed wonen in mijn eentje.' De nadruk ligt op de laatste woorden. Ze voelt

het aan. We kunnen al lang niet meer samen praten. 'Pas op. Straks heb je niemand meer', bijt ze me toe en ze kijkt naar Stefan. Ze loopt weg zonder me te groeten. Ze kust Stefan en loopt de deur uit, zwaaiend naar Hendrik. Stefan kijkt me verwijtend aan. Ik trek mijn schouders op. 'Sorry', zeg ik zachtjes.

Ik blijf in een hoek staan tot iedereen weg is. Stefan en ik zijn de laatsten. De vele glazen witte wijn die ik achterover heb geslagen, maken me rozig en overmoedig. Hendrik stapt op me af. Hij kijkt tevreden en wrijft zijn handen over elkaar. 'Dat was een fijne plechtigheid', vertrouwt hij me toe. 'En ook gezellig, zo, met die hapjes en drankjes. Uw vader had het vast een fijne bijeenkomst gevonden.' 'Hoe weet jij dat', bijt ik hem toe. Ik heb opeens geen zin meer in dit toneelstuk. 'Je hebt hem niet eens gekend.'

Maar ik moet toegeven dat ik ook denk dat mijn vader dit een geweldige bijeenkomst had gevonden. Zoveel eer, zoveel veren in z'n reet gestoken. Hendrik schrikt van mijn reactie. 'Sorry. Natuurlijk.' Hij geeft me een hand. 'Tot ziens. Prettig met u samengewerkt te hebben.'

Stefan en ik lopen langzaam naar mijn auto. Ik ben blij dat hij nog bij mij is. De foto van mijn vader hou ik geklemd onder mijn arm.

Enkele dagen na de begrafenis belt Stefan mij op. 'Pap, hoe is het?', vraagt hij. Sinds die jongen uit huis is, heb ik hem niet zo vaak gezien of gesproken als de afgelopen weken.

'Goed, goed'. En verder niks, weinig te vertellen. Want wat kun je nog meer zeggen over die vreemde niksigheid nadat je iemand hebt begraven.

Ik zou mijn werk weer kunnen oppakken, maar ik doe het niet. Mijn lichaam lijkt verlamd, mijn leven staat op de pauzeknop. Wat overblijft is rusteloos door het huis lopen, op het balkon over de grasvelden staren, de kat aaien, proberen een boek te lezen. Wachten op het telefoontje van je zoon. 'Pap, hoe is het?' 'Goed, goed.'

Stefan studeert rechten in Amsterdam. De studie die mijn vader wilde dat ik zou studeren. Van mijn beroep "communicatieadviseur" begreep hij niets. En ook niet dat ik daar een goede boterham mee verdien.

Stefan is een bijzondere jongen, met grote talenten. Verder is hij een gewone student, die soms hoge en soms minder hoge cijfers haalt, die soms wel en soms niet studeert, die veel sport en met zijn vrienden en vriendinnen van het Amsterdamse nachtleven geniet. Met zijn opa had hij een goede band. Niet dat hij hem vaak bezocht, toen hij ziek was. De aftakeling van een oude man past slecht in het leven van een jonge student die zijn leven aan het opbouwen is. Verdriet heeft hij wel over het sterven van zijn opa, maar waarschijnlijk vooral door de herinnering aan de logeerpactijen toen hij nog een kleine jongen was en alles kreeg wat hij wilde.

En doordat sommige mensen bij een begrafenis altijd emotioneel worden, hoe dichtbij of ver weg ze ook van de overledene staan. Hij was ook onder de indruk van de

pracht en de praal van de begrafenis. Dat zoveel mensen zo'n grote eerbied hebben voor zijn opa! Ik ben altijd jaloers geweest op hoe mijn vader met Stefan omging, hoe hij naar hem keek, met hem praatte, naar hem lachte. 'Ga je volgende week met me mee naar een rechtszaak?', vervolgt hij het gesprek. Ik neem een slok van mijn koffie en kijk naar buiten. Ik heb hem al vaker gevraagd of hij me een keer mee wilde nemen. Kijken hoe het in zijn werk gaat. En zien hoe hij zich in zo'n omgeving gedraagt. Nu wil ik eigenlijk mijn huis niet uitkomen. Zijn vraag komt te vroeg.

'Ik weet niet. Waar gaat het over?' 'Het gaat over Indonesië, over de weduwen van Rawagedeh.' Vaag herinner ik me dat ik een kop gelezen heb in de krant, een foto van een oude Indonesische vrouw?, maar zeker weten doe ik het niet. Stefan vertelt me wat er aan de hand is. Bij de opening van het studiejaar heeft een belangrijke Nederlandse advocate een lezing gehouden over de verjaring van oorlogsmisdaden. "Deze oorlogsmisdaad verjaart niet. Nooit!", was de titel van haar lezing. Het ging over het proces dat zij voert namens de weduwen van Rawagedeh tegen de Nederlandse staat. Hij vertelt me dat het een van de grootste moordpartijen is die Nederlandse militairen hebben gepleegd tijdens de politio-
nele acties in Nederlands-Indië. 'Wat My Lai is voor de Verenigde Staten is Rawagedeh voor Nederland', zegt hij. Een paar dagen later zit ik samen met hem op de achterste stoelenrij van een van de rechtszalen in Den Haag. De hoge houten wand met in het midden het schilderij van de koningin geeft de zaal een voorname sfeer. Vlak daarvoor zitten drie rechters. Een daarvan leest het vonnis voor. Er is nergens meer plek. De achterste

rij is gereserveerd voor studenten, maar wie de anderen in de zaal zijn, weet ik niet. Pers? Belangstellenden? Militairen? Vlak bij de rechters zitten de advocaten van de staat en de advocaten van de weduwen. Stefan wees, toen we binnenkwamen, de vrouw aan die de lezing op de universiteit heeft gehouden. Zij ziet er sterk en kortdaat uit en kijkt afwisselend naar haar cliënten en naar de rechters.

Voor in de zaal zitten enkele oude vrouwen, klein en gedrongen, en een enkele oude man. Ik tel er negen. Het zijn de weduwen zelf, overgekomen uit Indonesië. Ze hebben allemaal mooi gekleurde sarongs aan, gele, blauwe en rode kleuren, en zitten, voor zover hun lichaam dat toelaat, rechtop in hun stoelen. Bij een enkeling zie ik hoe de grijze dunne haren worden vastgehouden door een mooi versierde speld. Net als ik zijn ook zij geïntimideerd door de gebeurtenis. Niemand lacht, niemand kletst met de ander, ze zitten stil en kijken strak naar de rechters voor hen. Achter hen op de tweede rij zit een tolk die probeert zo goed en zo kwaad alles te vertalen wat er gezegd wordt. Je hoort hem soms erg hard praten, dan weer de ene kant op, dan weer de andere kant op, ik versta er niets van, maar de Maleise taal klinkt mij vertrouwd in de oren.

De rechter is nu al een tijd aan het praten. Hij leest het vonnis voor en loopt alle verschillende eisen na. De taal die hij gebruikt maakt me slaperig. Veel gaat over wel of niet verjaring, wat de staat heeft gedaan, wat de eisers daar tegenin brengen. Als de staat ook de misdaden uit de Tweede Wereldoorlog nog niet als verjaard behandelt, dan kan zij ook de misdaden uit de oorlog in Indonesië niet als verjaard zien, maak ik eruit op.